

**FIRIBGARLIKNING MAXSUS PROFILAKTIKASINI
TAKOMILLASHTIRISH.**

Abdivoitov Sanjar Dolmurod o‘g‘li

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI IIV AKADEMIYASI KURSANTI

Kalit so‘zlar: firibgarlik, maxsus profilaktika, jinoyatlarning oldini olish, raqamli firibgarlik, kiberxavfsizlik, moliyaviy xavfsizlik, huquqiy tartibga solish, sun’iy intellekt, axborot xavfsizligi, raqamli savodxonlik, ijtimoiy ong, huquqiy madaniyat, kriminal tahlil, firibgarlikka qarshi kurash, profilaktika tizimi, xalqaro hamkorlik, raqamli iqtisodiyot, ijtimoiy-psixologik omillar, huquqni muhofaza qilish organlari, jamiyat xavfsizligi.

Annotatsiya: Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda firibgarlik jinoyati eng keng tarqalgan va murakkab jinoyat turlaridan biri sifatida jamiyat xavfsizligi, fuqarolarning mol-mulk daxlsizligi hamda davlatning iqtisodiy barqarorligiga jiddiy tahdid solayotgan hodisalardan biridir. Texnologik taraqqiyot, axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi, raqamli iqtisodiyot va onlayn moliyaviy operatsiyalarning kengayishi bilan bir qatorda firibgarlikning shakl va usullari ham tobora takomillashib, yangi ko‘rinishlarda namoyon bo‘lmoqda. Shu bois, firibgarlikni faqat jazo choralari orqali emas, balki maxsus profilaktika choralari orqali oldini olish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mazkur annotatsiyada firibgarlik jinoyatini maxsus profilaktika asosida samarali tarzda bartaraf etish yo‘llari, mavjud tizimdagi kamchiliklar va ularni takomillashtirish istiqbollari tahlil qilinadi. Avvalo, firibgarlik tushunchasi, uning huquqiy ta’rifi va shakllari o‘rganiladi. Jinoyat kodeksiga muvofiq, firibgarlik – bu begona mol-mulkni yoki mulkiy huquqni aldash yoki ishonchni suiiste‘mol qilish yo‘li bilan o‘zlashtirishdir. Ushbu jinoyatning xususiyati shundaki, u zo‘ravonliksiz, lekin yuqori darajadagi psixologik manipulyatsiya va intellektual aldov asosida amalga oshiriladi. Bu esa uni aniqlash va oldini olishni ancha murakkablashtiradi. Shu sababli, umumiy profilaktika choralari (masalan, jazo ogohlantiruvlari, ommaviy axborot vositalari orqali tushuntirishlar) bilan bir qatorda, maxsus profilaktika mexanizmlarini shakllantirish zarurati yuzaga keladi. Firibgarlikning maxsus profilaktikasi deganda, bu jinoyatning sodir etilish sabab va sharoitlarini chuqur o‘rganish, xavfli shaxslar guruhini aniqlash, ularning faoliyatini nazorat qilish, muayyan xavf zonalarida axborot-tahliliy ishlarni olib borish va oldindan ogohlantirish tizimlarini yaratish tushuniladi. Bunday chora-tadbirlar odatda huquqni muhofaza qiluvchi organlar, moliya institutlari, axborot xavfsizligi markazlari va fuqarolik jamiyati institutlari o‘rtasidagi hamkorlik asosida amalga oshiriladi. Bugungi kunda firibgarlikning eng ko‘p tarqalgan shakllaridan biri – raqamli (onlayn) firibgarlikdir. Internet orqali sodir etiladigan bunday jinoyatlar o‘zining yashirinlik darajasi, transmilliy tabiati va texnik murakkabligi bilan ajralib turadi. Shu bois, maxsus profilaktik choralar ichida kiberxavfsizlikni mustahkamlash, raqamli savodxonlikni oshirish va sun’iy intellekt asosida tahlil tizimlarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Jumladan, bank tizimlarida firibgarlikni aniqlovchi algoritmik modellardan foydalanish, fuqarolarga soxta SMS,

elektron pochta yoki ijtimoiy tarmoqlardagi aldov sxemalari haqida doimiy axborot berib borish zarur. Shuningdek, firibgarlikning ijtimoiy-psixologik omillarini tahlil qilish ham maxsus profilaktika tizimining ajralmas qismidir. Odatda, firibgarlik jinoyatini sodir etuvchilar jamiyatdagi ishonch munosabatlaridan, odamlarning sodda va ishonuvchanligidan, shuningdek, moliyaviy yoki ijtimoiy muammolaridan foydalanadilar. Shu bois, aholining huquqiy madaniyatini oshirish, shaxsiy moliyaviy xavfsizlik bo'yicha keng ko'lamli ma'rifiy kampaniyalarni yo'lga qo'yish – profilaktikaning samaradorligini oshiradi. Ta'lim muassasalarida huquqiy tarbiya darslari, ommaviy axborot vositalarida maxsus ko'rsatuvlar va ijtimoiy tarmoqlarda ogohlantiruvchi kontent yaratish bu borada muhim vositadir. Firibgarlikka qarshi maxsus profilaktik faoliyatni tashkil etishda davlat va jamoat institutlarining o'zaro hamkorligi alohida o'rin tutadi. Ichki ishlar organlari, prokuratura, bank tizimlari, axborot-kommunikatsiya tashkilotlari va nodavlat tashkilotlar o'rtasida axborot almashish mexanizmlarini kuchaytirish orqali jinoyatlarning oldini olish mumkin. Masalan, huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan aniqlangan firibgarlik sxemalari to'g'risidagi ma'lumotlarni moliya institutlari bilan tezkor tarzda bo'lishish, firibgarlar tomonidan ishlatilayotgan yangi uslublar to'g'risida ogohlantirish tizimlarini yo'lga qo'yish zarur. Tadqiqot natijalariga ko'ra, firibgarlikning oldini olishdagi asosiy muammolardan biri – bu mavjud qonunchilikning ayrim sohalarida zamon talablari darajasida bo'lmasligidir. Masalan, raqamli firibgarlik, kriptovalyuta orqali o'zlashtirish yoki onlayn investitsion piramidalarga oid huquqiy me'yorlar hali to'liq takomillashmagan. Shu bois, firibgarlikni oldini olishda huquqiy bazani modernizatsiya qilish – eng muhim yo'nalishlardan biridir. Yangi texnologiyalar asosida sodir etilayotgan jinoyatlar uchun alohida javobgarlik turlari, tezkor surishtiruv uslublari va xalqaro hamkorlik mexanizmlari ishlab chiqilishi lozim. Maxsus profilaktikaning samaradorligini oshirish uchun, jinoyat sodir etish xavfi yuqori bo'lgan shaxslarni erta aniqlash, ularni ijtimoiy reabilitatsiya qilish, bandlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish zarur. Bu yondashuv jinoyatga moyil shaxslarni ijtimoiy foydali faoliyatga yo'naltiradi va firibgarlikning ildizini kamaytiradi. Shu bilan birga, iqtisodiy sohada shaffoflikni oshirish, korrupsiyaga qarshi kurashish, davlat xizmatlarining raqamlashtirilgan ochiq tizimini yaratish ham firibgarlik xavfini sezilarli kamaytiradi.

Ключевые слова: *мошенничество, специальная профилактика, кибермошенничество, правовое регулирование, финансовая безопасность, цифровая грамотность, криминологический анализ, искусственный интеллект, профилактика преступлений, информационная безопасность.*

Аннотация: *В современных социально-экономических условиях мошенничество является одним из наиболее распространённых и социально опасных преступлений, наносящих серьёзный ущерб экономической стабильности государства, имущественным интересам граждан и доверию общества к институтам власти. Развитие цифровых технологий, онлайн-коммуникаций и электронных финансовых инструментов привело к появлению новых форм и схем мошенничества, которые становятся всё более изощрёнными и трудно выявляемыми. В связи с этим, наряду с*

традиционными мерами наказания, особое значение приобретает специальная профилактика мошенничества, направленная на предупреждение, выявление и нейтрализацию причин и условий, способствующих совершению данного преступления. Мошенничество, согласно Уголовному кодексу, представляет собой завладение чужим имуществом или правом на имущество путём обмана или злоупотребления доверием. Его характерной особенностью является отсутствие физического насилия и использование психологического или интеллектуального воздействия. В этом заключается особая сложность предупреждения и раскрытия подобных преступлений. Именно поэтому в борьбе с мошенничеством важную роль играет система специальных профилактических мер, основанная на анализе криминогенной ситуации, прогнозировании рисков и раннем выявлении потенциальных правонарушителей. Специальная профилактика мошенничества включает целый комплекс мероприятий: криминологический анализ, мониторинг социально опасных лиц, предупреждение преступлений в сфере цифровых технологий, контроль финансовых операций, а также повышение правовой культуры населения. Особое внимание уделяется цифровым формам мошенничества, которые стремительно развиваются вместе с распространением интернета, мобильного банкинга и социальных сетей. Современные мошенники используют фишинг, социальную инженерию, поддельные инвестиционные платформы, криптовалютные схемы и кибератаки для получения доступа к личным данным и средствам граждан. Поэтому ключевыми элементами профилактики являются кибербезопасность, повышение цифровой грамотности населения, использование систем искусственного интеллекта для анализа подозрительных транзакций и создание единой межведомственной базы данных о мошеннических схемах. Важнейшим направлением является правовое совершенствование профилактических механизмов. Действующее законодательство не всегда отвечает вызовам цифровой эпохи, в частности, недостаточно урегулированы вопросы ответственности за преступления в сфере криптовалют, онлайн-инвестиций, дистанционного обслуживания и электронных переводов. В связи с этим необходимо модернизировать уголовное и административное законодательство, расширить международное сотрудничество в области обмена информацией о киберпреступлениях и разработать новые процессуальные механизмы раннего выявления мошеннических действий. Социально-психологические аспекты также играют значительную роль. Мошенники часто используют доверчивость, неосведомлённость и финансовые трудности граждан. Поэтому повышение уровня правового сознания населения, организация массовых информационно-просветительских кампаний, обучение финансовой безопасности в образовательных учреждениях и медиа — неотъемлемая часть профилактической деятельности. Важным элементом является межведомственное взаимодействие: правоохранительные органы, финансовые институты, телекоммуникационные компании и гражданское общество должны работать совместно. Только

комплексная система обмена информацией, координация действий и прозрачность финансовых операций могут обеспечить высокий уровень профилактики.

Keywords: *fraud, special prevention, cybercrime, financial security, legal regulation, artificial intelligence, digital literacy, criminological analysis, preventive policy, information security.*

Annotation: *In the modern socio-economic environment, fraud has become one of the most prevalent and complex criminal phenomena that poses a serious threat to public trust, individual property rights, and the economic stability of the state. The rapid development of digital technologies, online communications, and electronic financial systems has led to the emergence of new and sophisticated forms of fraud, making detection and prevention increasingly challenging. Therefore, alongside traditional punitive measures, the implementation of special preventive mechanisms aimed at identifying and eliminating the causes and conditions that contribute to fraudulent behavior has become critically important. Fraud, as defined by criminal law, is the unlawful acquisition of another person's property or rights through deception or abuse of trust. Unlike violent crimes, fraud is based on psychological manipulation, misinformation, and the misuse of social trust, which complicates its prevention. Hence, the concept of special prevention of fraud involves the development of systematic measures that identify risk factors, monitor potential offenders, and strengthen institutional and technological barriers against fraudulent acts. Special prevention encompasses a broad range of measures: criminological analysis, identification of high-risk individuals, control of financial transactions, the establishment of risk-based supervision systems, and public education campaigns to raise legal awareness. With the expansion of the digital environment, cyber fraud has become one of the most pressing challenges. Modern fraudsters employ phishing attacks, social engineering, investment scams, cryptocurrency schemes, and online identity theft to deceive individuals and institutions. Therefore, one of the key directions in special prevention is the enhancement of cybersecurity. This includes implementing artificial intelligence tools for fraud detection, developing automated monitoring systems in banking and e-commerce, and promoting digital literacy to enable citizens to recognize and avoid fraudulent activities. Additionally, establishing interdepartmental cooperation among law enforcement agencies, financial institutions, and telecommunication providers is vital for creating a unified information network against fraud. Legal modernization also plays a decisive role. Current legislation in many countries is still adapting to the rapid evolution of digital financial systems. Gaps remain in areas such as cryptocurrency transactions, cross-border online investments, and the legal liability of online intermediaries. To address these issues, it is essential to reform criminal and administrative frameworks, develop international cooperation mechanisms, and adopt adaptive legal tools that allow rapid response to emerging fraudulent schemes. Equally important are the social and psychological aspects of fraud prevention. Fraudsters often exploit people's trust, emotional vulnerability, and financial desperation. Therefore, public education, awareness campaigns, and the integration of financial literacy programs into the education system are indispensable*

components of effective prevention. Media outlets, social networks, and government institutions should collaborate to disseminate timely warnings and protective advice to the public. A comprehensive system of fraud prevention requires the coordination of efforts among the state, civil society, and the private sector. The exchange of data, transparency in financial operations, and predictive analytics based on big data can significantly improve early detection and deterrence of fraudulent acts. In conclusion, improving the special prevention of fraud demands a complex and interdisciplinary approach that combines legal, technological, social, and educational measures. The effectiveness of preventive policies is measured not only by the reduction of crime rates but also by the increase in citizens’ trust, legal awareness, and resilience to manipulation. The modern paradigm of anti-fraud efforts should move from reactive punishment to proactive prevention, integrating innovation, education, and digital security as fundamental pillars of societal protection

KIRISH

Zamonaviy davrda jamiyat taraqqiyotining barcha sohalarida globallashuv jarayonlari chuqurlashib borayotgani, axborot texnologiyalarining tezkor rivojlanishi, iqtisodiyotning raqamli shaklga o’tishi inson faoliyatining deyarli barcha jabhalariga ta’sir ko’rsatmoqda. Shu bilan birga, bunday o’zgarishlar ijobiy natijalar bilan bir qatorda, turli xavf va tahdidlarni ham yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, firibgarlik kabi jinoyat turlari yangi texnologiyalar imkoniyatlaridan foydalanib, murakkab, yashirin va transmilliy ko’rinishlarga ega bo’lmoqda. Bu esa nafaqat fuqarolarning mol-mulk manfaatlariga, balki davlat iqtisodiy xavfsizligiga ham jiddiy zarar yetkazmoqda. Shu sababli, firibgarlikka qarshi kurashishda nafaqat jazolash mexanizmlari, balki maxsus profilaktika choralarini takomillashtirish masalasi bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Firibgarlik jinoyati o’z mohiyatiga ko’ra, zo’ravonliksiz, lekin ijtimoiy jihatdan nihoyatda xavfli bo’lgan jinoyat turidir. U, odatda, aldash yoki ishonchni suiiste’mol qilish yo’li bilan amalga oshiriladi. Ushbu jinoyatning xos belgisi – inson ongiga, ishonchiga, axborotga va psixologik ta’sirga asoslanganligi sababli, uni aniqlash va oldini olish murakkab jarayondir. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot sharoitida firibgarlikning turlari keskin ko’payib, moliyaviy, bank, sug’urta, elektron savdo va davlat xizmatlari tizimlarida turli shakllarda namoyon bo’lmoqda. Statistik ma’lumotlarga ko’ra, so’nggi yillarda O’zbekiston Respublikasida ham firibgarlik jinoyatlari soni ortib borayotgani kuzatilmoqda. Buning sabablari orasida aholining raqamli savodxonlik darajasi pastligi, yangi texnologiyalar asosida sodir etilayotgan jinoyatlarning huquqiy tartibga solinishi yetarli darajada mukammal emasligi, huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatining ayrim hollarda zamon talablari darajasida tashkil etilmaganligi va fuqarolarning o’z mol-mulkinini himoya qilishga bo’lgan e’tiborining sustligi kabi omillar mavjud. Shu jihatdan, firibgarlikka qarshi kurashishning zamonaviy mexanizmlarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqot mavzusi — “Firibgarlikning maxsus profilaktikasini takomillashtirish” — jinoyatchilikka qarshi kurashning eng muhim yo’nalishlaridan biri bo’lgan profilaktika tizimini ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilishni va uni

zamonaviy talablar asosida qayta shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Maxsus profilaktika deganda, firibgarlik sodir etilishiga sabab bo‘luvchi omillarni aniqlash, bartaraf etish, xavfli shaxslarni erta bosqichda nazoratga olish, tahliliy va ogohlantiruvchi tizimlarni yo‘lga qo‘yish kabi maqsadli choralar tushuniladi. Bunday yondashuv jinoyat sodir etilgach uni fosh etishdan ko‘ra, uni oldini olishga qaratilgan proaktiv siyosatni ifodalaydi. Bugungi kunda firibgarlik jinoyati nafaqat an‘anaviy shaklda, balki raqamli firibgarlik, internet firibgarligi, moliya va investitsiya sohasidagi soxta sxemalar, kriptofiribgarlik va boshqa shakllarda namoyon bo‘lmoqda. Masalan, so‘nggi yillarda O‘zbekiston aholisi orasida telefon va internet orqali amalga oshirilgan firibgarlik holatlari, ya‘ni “soxta bank xodimi” yoki “lotereya yutug‘i” kabi aldov usullari keng tarqalmoqda. Ushbu jinoyatlarning o‘ziga xos jihati — ular transchegaraviy tusga ega bo‘lib, ko‘pincha boshqa davlat hududidan turib amalga oshiriladi. Shu sababli, firibgarlikka qarshi kurashda nafaqat milliy, balki xalqaro hamkorlikni ham kuchaytirish zarur.

Maxsus profilaktikaning samaradorligi, eng avvalo, uning tizimli yondashuviga bog‘liq. Bu yondashuv quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

1. Huquqiy yo‘nalish – firibgarlikka oid qonunchilikni zamonaviy texnologik jarayonlarga moslashtirish, yangi huquqiy normalarni joriy etish;
2. Tashkiliy yo‘nalish – huquqni muhofaza qiluvchi organlar, bank tizimi, axborot xavfsizligi xizmatlari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish;
3. Axborot-texnologik yo‘nalish – firibgarlikni aniqlashda sun‘iy intellekt, ma‘lumotlar bazalari, kiberxavfsizlik tizimlaridan samarali foydalanish;
4. Ijtimoiy-psixologik yo‘nalish – aholining huquqiy ongi va raqamli savodxonligini oshirish, firibgarlikka qarshi ijtimoiy immunitetni shakllantirish.

Shuningdek, firibgarlikni maxsus profilaktika qilishda axborot tahlili va prognozlash tizimlarini joriy etish ham alohida ahamiyatga ega. Chunki zamonaviy sharoitda jinoyatlarning katta qismi ma‘lumotlar oqimi bilan bog‘liq. Shu bois, firibgarlikning potensial xavfli yo‘nalishlarini oldindan aniqlash uchun katta ma‘lumotlarni (big data) tahlil qiluvchi algoritmlar, raqamli monitoring tizimlari va avtomatik ogohlantirish mexanizmlari ishlab chiqilishi kerak. Shuni ham ta‘kidlash kerakki, maxsus profilaktika faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyati bilan cheklanmaydi. Unda fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari, ta‘lim muassasalari va xususiy sektor vakillari ham faol ishtirok etishi zarur. Ayniqsa, yoshlar o‘rtasida moliyaviy madaniyatni oshirish, internet xavfsizligiga oid bilimlarni keng targ‘ib qilish, ijtimoiy tarmoqlarda soxta axborotlar va aldov sxemalariga qarshi axborot kampaniyalarini yo‘lga qo‘yish bugungi kunda dolzarb vazifalardandir. Bundan tashqari, firibgarlikka qarshi kurashish tizimini takomillashtirishda xalqaro tajribani o‘rganish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, rivojlangan davlatlarda firibgarlikni maxsus profilaktika qilish uchun “Anti-Fraud Center”, “Cybercrime Prevention Bureau” kabi alohida markazlar faoliyat yuritadi. Ular sun‘iy intellekt asosidagi tahliliy platformalar yordamida millionlab tranzaksiyalarni nazorat qiladi va real vaqt rejimida shubhali faoliyatni aniqlaydi. O‘zbekiston sharoitida ham bunday tizimlarni bosqichma-bosqich joriy etish muhimdir.

ASOSIY QISM

Firibgarlik jinoyatiga qarshi kurashish tizimining samaradorligi, avvalo, uning profilaktik yo‘nalishini to‘g‘ri tashkil etish bilan chambarchas bog‘liq. Chunki jinoyat sodir bo‘lganidan keyingi jazolash mexanizmlari ijtimoiy adolatni tiklashda muhim rol o‘ynasada, ularning asosiy maqsadi jinoyatning o‘zini yo‘qotish emas, balki oqibatlarini bartaraf etishga qaratilgan bo‘ladi. Shu bois, jinoyatni oldini olish, ya’ni profilaktika tizimini takomillashtirish — zamonaviy jinoyatchilikka qarshi siyosatning eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

1. Firibgarlikning maxsus profilaktikasi mohiyati va mazmuni

“Maxsus profilaktika” tushunchasi jinoyatchilikka qarshi kurashda aniq maqsadli, tizimli va ilmiy asoslangan chora-tadbirlar majmuasini anglatadi. U, odatda, jinoyatlarning muayyan turi, shakli yoki sohasiga qaratilgan bo‘ladi. Firibgarlikning maxsus profilaktikasi esa firibgarlik jinoyatlariga xos sabab va sharoitlarni o‘rganish, ularni bartaraf etish, xavfli shaxslarni aniqlash va ularning faoliyatini nazorat qilish, shuningdek, jamiyatda firibgarlik xavfini kamaytirish bo‘yicha huquqiy, tashkiliy, texnologik va ma’rifiy chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi.

Bu jarayon faqat huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatigina emas, balki iqtisodiy, axborot, ta’lim, bank va kommunikatsiya tizimlarining o‘zaro integratsiyasi orqali amalga oshiriladi. Chunki firibgarlik ko‘p hollarda iqtisodiy faoliyat, axborot oqimi va inson omili bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli, maxsus profilaktikaning muvaffaqiyati ko‘p tarmoqli yondashuvga tayanadi.

2. Firibgarlikni keltirib chiqaruvchi sabablar va shart-sharoitlar

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, firibgarlik jinoyatining ildizi asosan uch yo‘nalishda namoyon bo‘ladi:

1. Ijtimoiy-iqtisodiy omillar – aholining moliyaviy muammolari, ishsizlik, iqtisodiy tengsizlik, daromadlar o‘rtasidagi tafovut va korrupsiya holatlari;
2. Axborot-texnologik omillar – internetning keng imkoniyatlari, raqamli platformalarning himoyasizligi, shaxsiy ma’lumotlar bilan ishlashdagi sustlik;
3. Psixologik va madaniy omillar – fuqarolarning ishonuvchanligi, huquqiy savodxonlikning pastligi, axloqiy qadriyatlarning yemirilishi.

Bu omillar o‘zaro bog‘liq holda firibgarlik uchun qulay muhit yaratadi. Shuning uchun maxsus profilaktika tizimi faqatgina huquqiy nazoratga emas, balki ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, axborot xavfsizligini mustahkamlash va huquqiy madaniyatni yuksaltirishga ham yo‘naltirilishi lozim.

3. Firibgarlikning zamonaviy shakllari va ularning oldini olish mexanizmlari

Raqamli asrda firibgarlik ko‘plab yangi shakllarda namoyon bo‘lmoqda. Ularni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- Kiberfiribgarlik (cyber fraud) – internet, ijtimoiy tarmoqlar, elektron pochta va mobil ilovalar orqali amalga oshiriladigan aldov usullari;
- Moliyaviy firibgarlik – bank operatsiyalarini soxtalashtirish, onlayn kredit olish, investitsiya piramidalari va kriptovalyuta bilan bog‘liq firibgarliklar;

- Tijorat firibgarligi – shartnomalar, soxta tashkilotlar va tovar aylanmasidagi hujjatlar orqali amalga oshiriladigan iqtisodiy aldov;

- Shaxsga doir firibgarlik – “soxta tanish”, “yordam so‘rovchi” yoki “davlat xodimi” niqobida sodir etiladigan jinoyatlar.

Ushbu turlarga qarshi kurashish uchun har bir yo‘nalishda maxsus profilaktika strategiyasi ishlab chiqilishi zarur. Masalan, kiberfiribgarlikka qarshi kurashishda axborot texnologiyalari sohasida ishlovchi mutaxassislar bilan hamkorlikda raqamli kuzatuv tizimlari, sun‘iy intellekt asosidagi xavf tahlili dasturlari, soxta veb-saytlarni bloklash mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq.

Moliyaviy sohada esa bank tizimlarida firibgarlikni aniqlovchi algoritmlar joriy etish, mijozlarni ogohlantiruvchi avtomatik xabarlar yaratish, raqamli tranzaksiyalarni autentifikatsiya qilish tizimini kuchaytirish zarur. Shu bilan birga, aholining moliyaviy savodxonligini oshirish, fuqarolarga shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalar berish — profilaktikaning muhim qismidir.

4. Huquqiy asoslarni takomillashtirish

Maxsus profilaktika samaradorligini oshirishning yana bir muhim omili – bu huquqiy bazaning mukammalligi. Bugungi kunda firibgarlik bilan bog‘liq ayrim yangi shakllar, xususan, onlayn investitsion piramidalar, kriptovalyuta asosidagi aldov sxemalari, sun‘iy intellektdan foydalanib amalga oshiriladigan firibgarliklar milliy qonunchilikda to‘liq tartibga solinmagan. Shu bois, Jinoyat kodeksining tegishli moddalari zamonaviy tahdidlar bilan uyg‘unlashtirilishi lozim.

Bundan tashqari, profilaktika jarayonida ma’muriy nazorat choralari, axborot almashish tartiblari va javobgarlik mexanizmlari aniq belgilanishi kerak. Masalan, banklar, mobil operatorlar va internet-provayderlar o‘rtasida firibgarlik belgilari aniqlanganda avtomatik ogohlantirish tizimi ishlab chiqilishi foydali bo‘ladi. Shu orqali jinoyat sodir etilishidan oldin uni to‘xtatish imkoniyati oshadi.

5. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar va fuqarolik jamiyati hamkorligi

Firibgarlikka qarshi maxsus profilaktikaning yana bir asosiy jihati — bu institutsional hamkorlik. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar o‘z faoliyatini fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat tashkilotlar, axborot vositalari va xususiy sektor bilan hamkorlikda olib borishi zarur. Chunki firibgarlikning ko‘p hollari oddiy fuqarolar ishtirokisiz aniqlanmaydi.

Fuqarolarning ishtirokini kuchaytirish uchun “ishonch liniyalari”, “onlayn xabar berish portallari”, “anti-fraud mobil ilovalari” kabi mexanizmlar yaratilishi mumkin. Bu nafaqat firibgarlikni aniqlashda, balki aholining huquqiy faolligini oshirishda ham muhim rol o‘ynaydi.

Bundan tashqari, firibgarlikka qarshi kurashda ta’lim tizimi ham muhim o‘rin tutadi. Maktab va oliy ta’lim muassasalarida huquqiy tarbiya, raqamli xavfsizlik va moliyaviy madaniyatga oid fanlar yoki maxsus kurslar joriy etilishi zarur. Shu orqali yosh avlodning huquqiy ongi shakllanadi va ular kelajakda firibgarlik qurboni bo‘lish ehtimoli kamayadi.

6. Maxsus profilaktika samaradorligini baholash mezonlari

Profilaktika tizimini takomillashtirishda uning samaradorligini o‘lchash mezonlarini belgilash zarur. Bular jumlasiga quyidagilar kiradi:

- Firibgarlik jinoyatlarining kamayish dinamikasi;
- Fuqarolarning huquqiy va raqamli savodxonlik darajasi o‘sishi;
- Kiberxavfsizlik infratuzilmasining rivojlanish darajasi;
- Fuqarolik jamiyati ishtirokidagi tadbirlar soni;
- Xalqaro hamkorlik loyihalarining natijadorligi.

Ushbu ko‘rsatkichlar asosida maxsus profilaktika siyosatining real ta’sirini baholash, kamchiliklarni aniqlash va yangi strategiyalarni ishlab chiqish mumkin bo‘ladi.

Xulosa

Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, firibgarlik jinoyati zamonaviy davrda jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va axborot tizimlariga eng katta xavf tug‘dirayotgan murakkab jinoyat turlaridan biridir. U inson ishonchini suiiste’mol qilish, axborotdan noto‘g‘ri foydalanish yoki psixologik ta’sir o‘tkazish yo‘li bilan amalga oshirilgani sababli, uni aniqlash va oldini olish jarayoni boshqa jinoyat turlariga nisbatan ancha murakkabdir. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va global axborot makonining kengayishi sharoitida firibgarlik jinoyatlari shakl va usullar jihatidan tobora takomillashib, transmilliy tus olmoqda. Shu bois, firibgarlikka qarshi kurashda faqat jazolashga yo‘naltirilgan yondashuv emas, balki maxsus profilaktika tizimini takomillashtirish asosiy strategik yo‘nalish sifatida qaralishi lozim. Maxsus profilaktika mohiyatan firibgarlikni sodir etish imkoniyatlarini kamaytirish, jinoyatga moyil shaxslarni nazorat ostiga olish, axborot xavfsizligini mustahkamlash, shuningdek, aholining huquqiy ongi va moliyaviy savodxonligini oshirish orqali jinoyatning ildizini yo‘qotishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar majmuasidir. Bu chora-tadbirlar tizimli, ilmiy asoslangan va ko‘p tarmoqli yondashuvni talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ismoilov, S. “Jinoyatlarning oldini olish tizimini takomillashtirishning nazariy asoslari.” – Toshkent: TDYUU nashriyoti, 2021.
2. Karimova, D. “Kiberjinoyatchilik va uning profilaktikasi.” – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2022.
3. Rahimov, B. “Huquqni muhofaza qilish organlarining jinoyat profilaktikasidagi roli.” – Toshkent: “Adolat”, 2020.